

Vangla täidab talle seatud eesmäärke

Lauri Pihkva

Me oleme olnud oma vanglate reformimisel väga tõhusad: veel kümme aastat tagasi oli Eesti vangla koht, kus tooni andis kurjategijate hierarhia ja nn vargaseadused. Nüüd on see minevik. Me ehitasime turvalised vanglad, kus saab kinnipeatavate käitumist kindlalt kontrollida ning nad ühiskonnast ja vajaduse korral üksteisest eraldada. Meie vanglatest ei põgene keegi ja vangid ei kujuta enam ühiskonnale ohtu. Me oleme tõhusad. Kindlasti mitte halvemad kui meie põhjanaabrid. Lõunanaabrid saavad meilt vaid eeskuju võtta. Ja tasapisi võtavad ka.

Võib ütelda, et vangistus täidab oma eesmärgi. Või vähemalt seda konkreetset, õiguskorra kaitsmise osa. Teises pooles – suunamine õiguskuulekale käitumisele, mis on vangistusseaduses sõnastatud võrdväärse eesmärgina – ei ole me samaväärset mõjusust saavutanud. Vabanevatest vangidest enamik jõuab paari aasta jooksul tagasi trellide taha. Siin ei võistle me enam põhjanaabriga, kus enamik vabanejaid hakkab toimetama tavaliste ühiskonnaliikmetena. Aga see ei ole uudis, need andmed on avalikud ja igaüks saab nendega tutvuda.

Eestlased on ratsionaalne rahvas. Me kasutame oma mõistust ja usaldame pigem andmeid, teadust ja statistikat kui usku. Oleme seadnud ambitsioonikaid eesmärgi ja paljud neist saavutanud. Vahel isegi vastu ootusi. Mõnigi kord on eesmärgi saavutamine tundunud ebausutav – aga hindasime võimalusi ja ressursse ning saime oma tahtmise. Näiteks leiame oma nappide ressursside juures 2% kaitsekuludeks, sest saame aru, et see aitab tagada meie turvalisust. Mida reaalsemalt tajume ohtu, seda rohkem oleme valmis panustama tegevustesse ja asjadesse, mis seda ohtu vähendavad.

Ja ometi on üks valdkond, mis otseselt ja valusalt puudutab igal aastal paljusid eestimaalasi, kuid me ei otsi ratsionaalselt lahendusi, vaid lähtume lihtsast talupojatarkusest ja pimedast usust, jättes arvestamata teaduse, statistika, andmed ja loogika. Ligi 50% tähtajal vabanevatest vangidest paneb aasta jooksul toime uue kuriteo. Vangla täidab oma eesmärgi ainult poolenisti ja seda ei tajuta probleemina. Vähemalt mitte nii suure probleemina, et oleksime valmis tõsiselt pingutama selle lahendamise nimel. Mu meelest see on imelik. Kindlasti ei ole see ratsionaalne ega mõistlik. Tõhusad inimesed ja tõhus riik ei peaks nii käituma.

Toon paar näidet selle kohta, mida mõtlen irratsionaalse käitumise all: kavandame oma vanglad inimeste „ladustamise“ ja ühiskonnast isoleerimise põhimõttel, teades ise, et see takistab oluliselt nende taasühiskonnastamist. Hoiame kokku vangla personalikuludelt, teades, et sellel on pikemas plaanis nii rahaliselt kui ka kriminaalselt rasked negatiivsed tagajärjed. Ei pane kogu oma jõudu ja tarkust sinna, kus neil on positiivne mõju: vangide haridus ja täiendõpe, igakülgne integreerimine ühiskonnaga, psühholoogiline mõjutamine ja motiveerimine. mis aitavad ühiskonda sulanduda. Ma ei hakka neid pikemalt väiteid lahkama, sest sel teemal – toimivad ja mittetoimivad meetodid – on aastate jooksul väga palju räägitud ja kirjutatud.

Aga me ei kasuta neid teadmisi. Miks me siis käitume nii irratsionaalselt? Jääb mulje, et asi on siiski usus: me lihtsalt ei usu, et suudaksime muuta kurjategijaid paremaks, ja keegi ei taha võimatu üritusega vaeva näha.

Tõendid positiivsete sekkumiste kohta on olemas, aga see kõik on keeruline ja läheb vastuollu talupojatarkusega ehk selle tarkusega, millega oleme üles kasvanud ja millega ei taha vastuollu minna. Sest kognitiivne dissonants on väga ebameeldiv asi. Esiteks peaks kuulama ja süvenema mingisse teemasse, mis võib mu senise uskumusega vastuollu minna. Seejärel tuleb võib-olla

leppida mõttega, et mul ei olnud õigus. Ja lõpuks peaks hakkama pingutama millegi nimel, mida võib-olla emotsionaalsel tasandil ikka veel ei taha lõplikult omaks võtta.

Miljoniküsimus näib olevat: „Kas me usume, et pätt paraneb?“ Nagu juba mainitud, ei ole see tegelikult usuküsimus, sest meil on andmed ja uuringud, aga ei ole mõtet oodata, et tavakodanik hakkaks neis kaevama. Talle jääb see usuküsimuseks. Massid ei hakka iialgi lugema kriminaalpoliitika aastaraamatut ning võrdlema seda teiste riikide andmete ja analüüsidega.

Veel tähtsam küsimus: kas me ise, ma mõtlen siin ametnikke, spetsialiste ja poliitikakujundajaid, usume, et pätt paraneb? Võib-olla peame siiski veel iseennastki veenma? Kui ise usume, siis muutub ka meie kommunikatsioon usutavaks ja veenab ka neid, kellele see on siiski ainult usuküsimus.

Praeguse vanglate olukorra absurdsuse näitlikustamiseks kasutasin hiljuti vestluses järgmist näidet: kas me oleme valmis aktsepteerima vanglat, millest esimese aasta jooksul põgenevad ligi pooled kinni peetavad? Kui närvi läheks keskmine kodanik sellist uudist lugedes? Kui palju me oleme valmis ohverdama, et muuta müürid kindlamaks, palgata juurde valvureid, investeerida side- ja jälgimisvahenditesse jne? Küllap oleme, sest me usume, et müürid mõjuvad ja valvur peatab põgeneja. Kivimüürid, rauduksed, käe- ja jalarauad on konkreetset silmaga nähtavad ja käega katsutavad asjad, neid on lihtne uskuda ja seega on neisse lihtne panustada.

Minu ettepanek on panustada kommunikatsiooni ja järjepidevalt rääkida ka taasühiskonnastamisest tõhususe kaudu. Ma olen veendunud, et sel moel on võimalik jõuda ka iga eestimaalase teadvusesse, sest eestlane ratsionaalse inimesena ei taha aktsepteerida ebaefektiivsust ning nõustub mõistliku ja ambitsioonika plaaniga, mille kasu on selge ja usutav.

Selleks on vaja julgust. Julgust eristuda ja tulla lagedale nii veidra ideega, et vangla võiks kujutada kurjategijatele positiivse muutuse algust. Ma tean oma kogemusest, et see ei ole populaarne idee, sest läheb vastuollu tavalooikaga, mis näeb vanglat eelkõige karistusasutusena, kus peab olema kole ja ebamugav. Vangla peaks tavalooika järgi mõjuma hirmu ja heidutuse kaudu. Ma ei hakka tooma selgitusi ja põhjuseid, mis selles loogikas valesti on – sellest on palju kirjutatud. On meie valik, kas lähtuda eesmärke seades teadusuuringutest või usust.

Toon ka näite, mis on mind sellest usu ja teaduse barjäärist üle aidanud. Vangide rehabiliteerimise teemal tuleb kõigepealt leida üksmeele koht. Seepärast alustasin ka oma üsna kriitilist esseed vangla tõhususe kirjeldusega. Loodetavasti nõustusite esimest lõiku lugedes, et oleme juba saavutanud palju ja oleme naabrist paremad.

Dilberti autor Scott Adams kirjeldas bestselleri kirjutamise valemit: tuleb ütelda seda, mida lugeja juba arvab või salamisi kuulda tahab. Seda peab ütleva ilusamate sõnadega, sest siis tunneb kuulaja end targana. Seepärast põhineb Dilberti koomiks ideel, et kõikide probleemide põhjus seisneb teiste (aga eriti ülemuste) rumaluses.

Demokraatia on olemuselt turundus. Kui tahad midagi muuta, pead selle otsustajale maha müüma, nagu otsustaja peab oma idee hääletajale maha müüma. Ma ei paku siin ühtegi uudset lahendust, millest Eestis juba räägitud ei oleks. Aga ma pakun kõikidele vangla kui rehabilitatsiooniasutuse idee müügimeestele nurga, kustkaudu jalg ukse vahele saada. Meie klient ei usu, et meie toode võiks talle kasulik olla, ega taha sellesse investeerida. Me peame äratama tema tähelepanu, enne kui ta ukse pauguga kinni lööb.

Jõuan tagasi varem esitatud miljoni dollari küsimuse juurde: kas vanglas on üldse võimalik kurjategijat mõjutada? Et pätt võiks asuda paranemise teele, on tavakodanikule väga radikaalne ja uskumatu idee. Tean seda oma kogemusest, sest pean sageli oma elukutse mõttekuse üle väitlema. Selles väitluses pean kõigepealt leidma midagi, milles ka teine osaline minuga suurema vastupanuta nõustub. Seetõttu alustan arutelu teemal, mis on palju huvitavam, kui rehabilitatsioon ja taasühiskonnastamine.

Mis te arvate, kas suudaksime vanglas muuta kurjategija ohtlikumaks?

Toon mõne näite. Kas kurjategija muutuks ohtlikumaks, kui me eemaldame ta pikaks ajaks oma lähedastest ja kindlustame, et tema ainukeseks suhtlusringkonnaks jäävad teised kurjategijad? Kui me ajaksime ta põhjalikult närvi (maksimaalselt närvi), kehtestades tema ümber absurdseid reegleid, millel ei ole mingit seost reaalse eluga, sundida teda neid reegleid täitma ja karistada iga eksimuse eest nii, et ta kaotaks vähimagi usalduse ja usu sellesse ühiskonda, mis on loonud sellise absurdse ja sadistliku süsteemi? Kui me veenaksime teda, et me ei hakka teda iialgi aktsepteerima ja usaldama ning sildistame ta igaveseks ebasoovitavaks ja ohtlikuks elemendiks ... Enamik inimesi on nõustunud, et sellised võtted muudaksid kurjategijad ohtlikumaks.

Väga hea, oleme saavutanud tähtsas küsimuses üksmeele. Nimelt selles, et inimest on võimalik vangistuse ajal muuta. Ja kui me mõlemad seda usume, kas siis peaksime leppima olukorraga, kus vangistus ei aita suurendada ühiskonna turvalisust sel määral, nagu see võiks? Kas oleme valmis rohkem pingutama, et olukorda parandada? See on hea lähtekoht arutamaks, kuidas saaksime seda teha võimalikult tõhusalt ja mõjusalt. Hea uudis on see, et positiivsed eeskujud on olemas, ja mitte kaugel: Norras on vangide retsidiivsuse protsent kahekümne juures – sealt saaksime palju õppida ja üle võtta.

Kui tahame mõelda endast kui ratsionaalsest ja tõhusast riigist ja rahvast, peame lähtuma ratsionaalsetest argumentidest, isegi kui emotsioonid ja usk ja talupojatarkus ikka veel tõrguvad. Me likvideerisime otsustavalt nõukogudeaegse korralageduse oma vanglasüsteemis, sest seadsime selle eesmärgiks. Nüüd oleme valmis kasutama tänapäevaseid meetodeid, et tagada kinnipeetavate turvaline sulandumine meie ühiskonda. Aga kas me julgeme sellist eesmärki seada? Kui sa teaksid, et tänasest vangist saab homme sinu naaber, siis mida peaks vangla talle kaasa andma? Kas eelistaksid lootusetut, vihast ja kättemaksuhimulist naabrit, või sellist, kellele on vangla „kaasa andnud“ nii motivatsioon kui ka elementaarsed oskused jätkamaks oma elu ühiskonnas aktsepteeritud viisil?